

Prof. dr hab. Jolanta Dylewska
profesorka PWSFTviT w Łodzi
j.dylewska@filmschool.lodz.pl

Warszawa, 20.09.2025

RECENZJA

pracy doktorskiej mgr Heleny Radzikowskiej, w dziedzinie sztuki,
w dyscyplinie sztuki teatralne.

Zleceniodawca recenzji:

Rada Dyscypliny Akademii Teatralnej im. A. Zelwerowicza
w Warszawie.

Dotyczy:

pracy doktorskiej mgr Heleny Radzikowskiej, składającej się z
dwóch dzieł teatralnych:

“MADAGASKAR” i “POWROTY”

oraz rozprawy doktorskiej p.t.

“POWROTY DO AUSCHWITZ, ZESŁANIE NA MADAGASKAR.

Studium i punctum pracy nad spektaklami poruszającymi tematy
pamięci o Zagładzie oraz tożsamości polsko żydowskiej”.

Promotorem jest prof. dr hab. Wojciech Kобрzyński

Podstawowe dane o kandydatce:

Pani Helena Radzikowska jest absolwentką trzech fakultetów.
W roku 2011 ukończyła kierunek - wiedza o kulturze na Wydziale
Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Jest również
absolwentką Akademii Teatralnej im. A. Zelwerowicza w
Warszawie, filii w Białymstoku, na Wydziale Sztuki Łąckarskiej, na
kierunkach aktorskim w 2015 roku i reżyserii w 2021 roku.

W roku 2013 została laureatką Nagrody Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego dla studentów uczelni artystycznych. Biografia artystyczna doktorantki w znaczący sposób buduje się wokół działalności artystycznej niezależnego Teatru PAPAHEMA, którego jest ona współzałożycielką, i który współtworzy od 2014, zasiadając w kierującym nim Zarządzie Fundacji Teatr PAPAHEMA. Wszystkie powstające w teatrze wystąpienia są autorskimi wypowiedziami stanowiących jego trzon twórców, w tym Heleny Radzikowskiej, która identyfikuje się z tym miejscem bardzo mocno.

Na jej dorobek artystyczny składa się już kilkanaście ról teatralnych a także reżyseria i współreżyseria sztuk teatralnych oraz udział w słuchowisku i dubbingu.

Od 2015 roku pracuje jako wykładowczyni w białostockiej filii Akademii Teatralnej im. A. Zelwerowicza na reżyserii. Prowadzi zajęcia praktyczne w zakresie techniki pracy z aktorem w planie lalkowym oraz teoretyczne z zakresu heurystyki. Ponadto proseminaria i seminaria reżyserskie. Naucza wg autorskiej metody, którą określa jako poruszanie się wokół zagadnień "studium i punctum", wywiedzionych z myśli francuskiego filozofa Rolanda Barthes'a. Jej celem jest wyposażenie osób studiujących w narzędzia twórcze optymalnie współgrające z ich osobistymi wrażliwościami artystycznymi. Podobną metodę uczyniła kluczem do struktury swej pracy teoretycznej.

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ

Rozprawa doktorska Pani mgr Heleny Radzikowskiej składa się z elektronicznego zapisu dwóch spektakli teatralnych oraz pracy pisemnej. Część pisemna liczy 124 strony tekstu, 4 strony bibliografii, źródeł filmowych i internetowych. Ponadto 6 stron zajmują fotografie wraz z metrykami omówień.

Praca doktorska przedstawiona przez doktorantkę prezentuje wysoce przemyślaną strukturę edytorską. Ponadto praca posiada narrację, która powoduje, że czyta się ją z fabularnym wręcz zainteresowaniem.

Praca składa się z dwóch części. Pierwsza opisuje genezę obu spektakli. Autorka przedstawia oba swoje dzieła i dokonuje opisu

procesu twórczego, z taką samą powagą traktując jego fazę merytoryczną jak i osobistą, intymną.

Na część drugą składają się trzy eseje poświęcone kolejno studium miejsca, portretu oraz języka w kontekście prezentowanych przedstawień i z rozszerzeniem kulturowym.

Doktorantka wybrała na przedmiot rozprawy doktorskiej ze swojego bogatego dorobku dwa dzieła, które - jak podkreśla - poruszają problematykę pamięci i tożsamości stawiając odbiorców w obliczu śmierci.

Narracyjnym zwierciadłem obu dramatów jest Holocaust.

Dla autorki Zagłada pozostaje kluczowym problemem nowoczesności. Korzenie tej opinii wywodzi od myśli Primo Leviego, Zygmunta Baumana, Hannah Arendt i innych wybitnych autorów, których dzieła przeanalizowała. W sumie autorka powołuje się i daje się inspirować myślom zawartym w najważniejszych książkach tworzących XX-wieczny humanistyczny kanon myśli o Zagładzie i jej następstwach w perspektywie społeczeństw i jednostek. (W kontekście powyższych wyborów nie dziwi temat jej wcześniejszej pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem dr. Kamili Kopani pt. "Teatr Monumentalny Trzeciej Rzeszy. Elementy spektaklu teatralnego w widowisku propagandowym państwa nazistowskiego".)

Pierwsza analizowana pozycja to, napisany i wyreżyserowany przez Doktorantkę w Olsztyńskim Teatrze Lalek, spektakl "POWROTY" (premiera 1.9.2021r.), zaliczany przez nią do najważniejszych doświadczeń reżyserskich.

Polifoniczna dramaturgia jest oparta o sceniczną obecność wypełnioną monologami i jednym dialogiem odtwarzanymi przez trzy aktorki i jedną tintamreskę (wykreowaną postać łączącą głowę i ręce aktorki z ciałem i kostiumem lalki).

Autorka odtwarza proces powstawania spektaklu. Poznajemy wszystkie etapy dochodzenia do efektu scenicznego. Trzy aktorki odtwarzające role wszystkich dziewięciu bohaterek uczestniczyły naprzód w "etapie warsztatowym". Reżyserka przeprowadziła z każdą z nim rejestrowany na video wywiad polegający na udzieleniu odpowiedzi na ten sam zestaw pytań dotyczący, szeroko pojętego, ich osobistego stosunku do Auschwitz. Wywiady

posłużyły przede wszystkim do powstania scenariusza ale także zostały wykorzystane w performatywnym początku spektaklu. Dopełnieniem części przygotowawczej było wspólne (z udziałem, oprócz aktorek, scenografki) oglądanie filmów, wystaw, miejsc związanych z tematem, etc.)

Wszystkie te działania służyły temu, by zgodnie z założeniami reżyserki, nadrzędna koncepcja spektaklu powstawała przy udziale i inspiracji aktorek a postaci, które będą one kreować zawierały w sobie coś z ich osobistego DNA.

Zasadniczą częścią scenariusza są monologi powstałe z historycznych i socjologicznych inspiracji, jeden z nich, ten dotyczący postaci Perli Ovitz, przywołuje prawdziwą osobę, inne są kompilacją osób i postaw. Zarówno z kręgu ofiar, jak i ze strony sprawców. Łączy je to, że opowiadane są ze współczesnej perspektywy (najczęściej córek i wnuczek, zarówno ofiar, jak i sprawców z Auschwitz), i że zawierają elementy performatywnej, częściowo improwizowanej narracji.

Praca nad scenografią, kostiumami, choreografią i muzyką kontynuowała warsztatowy styl powstawania spektaklu.

Efekt (nawet w formie zarejestrowanej elektronicznie) tworzy mocny przekaz, który zacierając granice między czasem Auschwitz a współczesnością, ściera kurz z obozowych gablot i czyni ostrzegawczy pomost między przeszłością a teraźniejszością. Autorka zaproponowała projekt i drogę do jego realizacji metodą niezwykle rozwijającą cały zespół twórczy a zapewne i ją samą.

Drugim dziełem stanowiącym przedmiot rozprawy jest, powstały z inicjatywy Fundacji PAPAHEMA, spektakl zatytułowany "MADAGASKAR"-premiera 4.11.2021. Spektakl powstał we współpracy Teatru PAPAHEMA z Białegostoku i Teatru Żydowskiego im. Estery Rachel i Idy Kamińskich w Warszawie. Tak pisze doktorantka o genezie spektaklu: "Jednym z głównych zainteresowań Teatru PAPAHEMA jest sięganie do biografii, poszerzanie ich o konteksty i budowanie z nich narracji, które skłaniają do refleksji o charakterze społeczno-historycznym". I to właśnie białostoccy artyści postanowili stworzyć dramat o pochodzących z różnych okresów historycznych, ważnych dla kultury postaciach o podwójnej polsko-żydowskiej tożsamości.

Do napisania scenariusza zaproszono dramaturżkę Magdalenę Drab a do wyreżyserowania Małgorzatę Dębską.

Helena Radzikowska przygotowała spektakl od strony produkcyjnej oraz stworzyła i zagrała jedną z sześciu równorzędnych ról, Helenę Rubinstein, słynną założycielkę kosmetycznego imperium.

Obok niej osobami dramatu są uczennica Sigmunda Freuda, psychoanalityczka Helena Deutsch, twórca języka esperanto Ludwik Zamenhof, producent filmowy i twórca słynnej Metro-Goldwyn-Mayer - Samuel Goldwyn, poeta Julian Tuwim i pisarz Stanisław Lem.

Doktorantka szczegółowo opisuje proces twórczy, który w ostatecznym efekcie doprowadził do powstania konwencji spektaklu czerpiącego z przedwojennego kabaretu i musicalu, pełnego elementów groteski i absurdu, odwołującego się do pełnego autoironii humoru żydowskiego.

Sześcioro wymienionych bohaterów spotyka się w żydowskich zaświatach, które umieszczono na wyspie Madagaskar, niechlubnej i niedosłej pierwszej polskiej kolonii gdzie pod nadzorem Prażmatki poddawani są specjalnym rytuałom.

Szczegółowy opis procesu twórczego uważam za niezwykle wartościowy sam w sobie. Szczególnie interesująca jest jego część analizująca zmiany zachodzące w tekście w kontekście upływającego czasu.

Spektakl nie schodzi z afisza od trzech lat i niezmiennie spotyka się z zainteresowaniem publiczności a aktualna rzeczywistość polityczna dopisuje do niego coraz to nowe puenty.

Drugą część pracy stanowią trzy eseje.

Pierwszy z nich odnosi się do fenomenu miejsca w kontekście losu żydowskiego w nowożytnej historii. Autorka zaczyna swoje studium od przedstawienia przedwojennej polskiej politycznej koncepcji przymusowego wysiedlenia obywateli polskich wyznania mojżeszowego na Madagaskar. Były plany zakupu (od sprzyjających tej koncepcji Francuzów, autorem pomysłu w odniesieniu do Żydów europejskich był zresztą polityk niemiecki) wyspy leżącej na Oceanie Indyjskim, u południowo-wschodnich wybrzeży Afryki.

Autorka porównuje tę koncepcję z aktywnością dziewiętnastowiecznego ruchu syjonistycznego Theodora Herzla i

jego pragnieniem by naród żydowski powrócił do Palestyny. Czy gdyby któryś z tych planów się powiódł nie byłoby Zagłady? Miejsce dla sześciu milionów europejskich Żydów znalazł ostatecznie Adolf Eichmann i to Auschwitz jest symbolem tego miejsca.

Drugi esej dotyczy fotografii jako medium do wypowiadania niewypowiedzianego wobec wieczności.

Autorka analizuje obozowe portrety więźniów z Auschwitz wykonywane przez fotografa Wilhelma Brasse do obozowej kartoteki. Stały się one inspiracją do ważnej sekwencji w spektaklu "Powroty".

Za Susan Sontag i Rolandem Barthesem rozpatruje związek fotografii ze śmiercią. Poświęca uwagę również pamięci tych, których nie fotografowano bo prosto z transportu trafiali do gazu.

W czasie pracy nad sztuką "Madagaskar" Pani Helena Radzikowska analizowała fotografie z wizerunkiem Heleny Rubinstein. Ich autorami są między innymi, tacy mistrzowie łapania rzeczywistości na gorącym uczynku jak Cecil Beaton. Jednak reżyserką swych wizerunków pozostawała do końca ich bohaterka udostępniając publicznie tylko zdjęcia poddane starannemu retuszowi. To, co miało w zamiarze być obrazem dokumentalnym stawało się kreacją, zmaterializowanym marzeniem Heleny Rubinstein wysłanym do wieczności.

KONKLUZJA

Życiorys zawodowy Pani Heleny Radzikowskiej z opisem jej osiągnięć artystycznych jest świadectwem nowocześnie i świadomie rozwijanej kariery artystki, która ma w swojej dziedzinie wiele do dokonania.

Przedstawiona rozprawa doktorska wskazuje na wysokie kwalifikacje naukowe Autorki. Przeprowadzony wywód cechuje logika, przejrzystość i erudycja oraz świadomość kulturowych kontekstów. Wielką wartością pracy są wnikliwy opis własnej metody twórczej pogłębiony o kontekst kulturowy i społeczny oraz przedstawienie (trochę nieśmiało i zmarginalizowane) własnej metodologii pedagogicznej.

Konkluzja może być tylko jedna. Zarówno dzieła będące przedmiotem postępowania, jak i rozprawa doktorska mgr Heleny Radzikowskiej w pełni spełniają wszelkie wymagania określone w art. 186 Ustawy z dnia 20.07.2018 r. Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce. Niniejszym wnioskuję o dalsze procedowanie w celu uzyskania przez Kandydatkę stopnia doktora w dziedzinie sztuki, w dyscyplinie sztuki teatralne.

Jolanta Dylewska